

گونه‌شناسی و مطالعه شیوه‌های ساخت و تزئین زیورآلات سنتی طلای یزد*

رؤیا عزیزی^۱، زهره طباطبایی جبلی^۲

۱- مربی گروه هنر اسلامی، دانشکده صنایع‌دستی، دانشگاه هنر اصفهان (نویسنده مسئول)

۲- استادیار گروه هنر اسلامی، دانشکده صنایع‌دستی، دانشگاه هنر اصفهان

چکیده

ساخت زیورآلات سنتی با دست و ابزاردستی از جمله هنرهایی است که در بسیاری از نقاط کشور و به‌ویژه در شهر یزد رواج داشته و دارد. هنر زیورسازی یزد به لحاظ داشتن عیار بالای طلا، تنوع طرح و نقش و ظرافت در اجرا حائز اهمیت است. به همین دلیل شناسایی ویژگی‌های زیورسازی یزد که بر پایه اصالت‌ها و طرح‌های سنتی این منطقه در طی سالیان شکل گرفته، از اهمیت خاصی برخوردار است. مقاله حاضر باهدف شناسایی ویژگی‌های زیورسازی سنتی یزد به طرح این سئوالات اصلی پرداخته است که این زیورآلات از لحاظ کاربرد به چندگونه تقسیم می‌شوند و شیوه‌های ساخت و تزئینات در این زیورآلات کدام است. بر همین اساس از لحاظ فنی و ساختاری از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده و گردآوری اطلاعات، به دلیل نبود منابع پژوهشی در ارتباط با این هنر، صرفاً از طریق میدانی و مصاحبه با هنرمندان این عرصه انجام گرفته است. نتایج تحقیق بیانگر این مطلب است که این زیورآلات در ۵ گونه تزئینات مختلف از لحاظ کاربرد شامل تزئینات سر و مو، گوش، گردن، دست و پا و لباس با طرح‌هایی چون نقوش الهام گرفته شده از طبیعت، نقوش هندسی و تجریدی ساخته شده و می‌شوند. این زیورآلات از لحاظ شیوه ساخت به ۴ دسته؛ ساخت اره کاری، ساخت با قالب، دواتگری و ریخته‌گری و هم‌چنین از لحاظ شیوه تزئین به روش‌های قلم‌زنی، میناکاری، گوهرنشانی، ملیله‌سازی و گوارسه ساخته و پرداخته می‌شوند.

واژه‌های کلیدی: گونه‌شناسی زیورآلات، زیورآلات سنتی طلای یزد، شیوه ساخت طلای یزد، تزئینات طلای یزد.

1- Email: r.azizi@au.ac.ir

2- Email: z.tabatabaei@au.ac.ir

* (تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۳/۱۲ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۷/۰۹/۰۶)

مقدمه

ساخت زیورآلات سنتی به‌عنوان یکی از رشته‌های صنایع دستی از روزگاران قدیم در مناطق مختلف ایران از جمله شمال خراسان، سیستان و بلوچستان، یزد و در بین اقوام مختلف ایرانی از جمله ترکمن، کرد و بختیاری، رواج داشته است. در هر منطقه و در هر قومی با توجه به اعتقادات، باورها، فرهنگ و سنت ساکنان آن‌ها، این زیورآلات شکل گرفته‌اند و همین دلیل تفاوت در طرح و شکل زیورآلات مناطق مختلف ایران است.

شهر جهانی یزد به‌عنوان اولین شهر خشتی دنیا و دومین شهر تاریخی جهان دارای ویژگی‌های منحصر به فردی از لحاظ معماری سنتی است و از جمله مناطقی می‌باشد که از لحاظ پرداخت به هنرهای سنتی از جمله نساجی و سفالگری، گذشته پرافتخاری دارد ولی یکی دیگر از دلایل شهرت یزد، زیورآلات سنتی طلای آن است.

زیورسازی، زرگری یا طلاسازی از مهم‌ترین و مشهورترین صنایع دستی استان یزد است. فرهنگ استفاده از زیورآلات ساخته شده از طلا در استان یزد با دیگر استان‌ها بسیار متفاوت است. استفاده از این فلز گران‌بها در قالب زیورآلات در بین مردم یزد رواج زیادی دارد و این امر حتی در خانواده‌های کم‌درآمد نیز مشاهده می‌گردد. نگاه به این زیورآلات در این منطقه هم جنبه کاربردی دارد و هم جنبه سرمایه‌ای. ویژگی‌هایی مانند عیار بالای طلای مصرفی، تنوع بسیار زیاد و استقبال از طلاهای دست‌ساز و نوع ساخت خاص شهر یزد و همچنین اجرت ساخت پایین، موجب جذب مشتریان و افزایش رغبت مردم به خرید طلای یزد شده است. رنگ طلا با عیار ۲۰ برای یزدی‌ها و مردم جنوب کشور رضایت‌بخش است و به همین دلیل آن را تقاضا می‌کنند. طلای با عیار ۲۰ شفافیت بیشتری نسبت به طلای با عیار ۱۸ دارد؛ هم‌چنین خوش‌رنگ‌تر، پررنگ‌تر، نرم‌تر و انعطاف‌پذیرتر بوده و به نسبت کمتر شکننده است.

مقاله حاضر با هدف شناسایی ویژگی‌های زیورسازی سنتی یزد؛ اعم از شیوه‌های ساخت و تزئین و گونه‌های آن، در پی پاسخ این پرسش است که زیورآلات سنتی یزد از لحاظ کاربرد به چندگونه دسته‌بندی می‌شوند و شیوه‌های ساخت و تزئین این زیورآلات کدام است؟

روش تحقیق

تحقیق پیش رو با روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته و گردآوری اطلاعات با روش میدانی و به‌صورت مصاحبه صورت گرفته است. به همین منظور با روش نمونه‌گیری هدفمند ۱۷ استاد مجرب در حیطه ساخت زیورآلات سنتی طلای یزد با مشورت اتحادیه صنف طلا و جواهر استان یزد و معاونت صنایع دستی یزد، به جهت مصاحبه انتخاب شده‌اند و با طرح پرسشنامه نیمه ساخته‌ای، مواردی چون: تاریخچه هنر زیورآلات سنتی طلای یزد، چگونگی شیوه‌های ساخت و تزئین در این زیورآلات و انواع زیورآلات سنتی طلای یزد چه از لحاظ کاربردی و چه براساس اسامی و یا طرح‌ها، مورد پرسش قرار گرفت. در انتها بر مبنای اطلاعات به‌دست‌آمده از این پرسشنامه‌ها و مشاهدات میدانی، انواع شیوه‌های رایج در ساخت زیورآلات سنتی طلای یزد، شیوه‌های تزئین و هم‌چنین گونه‌های این زیورآلات بر مبنای کاربرد استخراج شد. لازم به ذکر است به دلیل ارزش بالای زیورآلات طلا، شرایط مناسبی برای عکاسی حرفه‌ای از این آثار فراهم نگردید و هم‌چنین آرشیو کاملی از زیورآلات سنتی طلای یزد به دلیل فروش نمونه‌های ساخته شده، جمع‌آوری نشد.

پیشینه تحقیق

براساس مطالعات انجام شده به‌منظور پیشینه‌یابی در رابطه با موضوع مورد نظر، متأسفانه تحقیقات جامعی درباره هنر زیورسازی سنتی طلای یزد با توجه به قابلیت‌ها و ویژگی‌های آن که از دیرباز یکی از مراکز مهم ساخت این هنر در کشورمان می‌باشد، صورت نپذیرفته است. ضیاءپور (۱۳۴۹) در کتاب *زیورهای زنان از دیرباز تا کنون* و غیبی (۱۳۹۱) در کتاب *۳۵۰۰۰ سال تاریخ زیورآلات اقوام ایرانی* که جزء معدود منابع موجودی است که به‌صورت تخصصی در ارتباط با هنر زیورآلات ایرانی می‌باشد علاوه بر معرفی زیورآلات در دوره‌های مختلف تاریخی، در بخش جداگانه‌ای به معرفی زیورآلات اقوام مختلف ایرانی اعم از کردها و ترکمن‌ها پرداخته‌اند. فربه (۱۳۷۴) نیز در کتاب *هنرهای ایران* در بخش زرگری و جواهرسازی بعد از معرفی تاریخچه‌ای از این هنر در ایران تنها به معرفی زیورآلات ترکمنان و کردها

در ارتباط با این هنر، تمام اطلاعات از طریق پژوهش‌های میدانی و مصاحبه با هنرمندان زرگر یزدی، چه پیشکسوتان و چه هنرمندان فعال این حوزه به دست آمد. نتایج حاصل از این مطالعات در قالب ۳ فرم توجیهی برای زیورآلات سنتی یزد، زنجیر چینیایی و زنجیر خشخاشی و یک پرونده مستندنگاری زیورآلات سنتی یزد حاصل شد که خوشبختانه با ثبت این اطلاعات در سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، رشته زیورآلات سنتی یزد یکی از رشته‌های مصوب صنایع دستی گردید.

تاریخچه هنر زیورسازی سنتی طلای یزد

هنر ساخت زیورآلات سنتی طلا در یزد از قدمت بسیاری در این خطه کویری برخوردار است اما امروزه متأسفانه پیشینه‌های دقیق و مستند از این هنر در دسترس نیست ولی بنا به گفته هنرمندان زرگر یزدی با توجه به پیشینه خانوادگی هنرمندان زرگری که این هنر به صورت موروثی در خانواده‌شان وجود دارد، می‌توان سابقه ساخت زیورآلات سنتی طلا در یزد را حدود ۳۰۰ سال دانست^۱. یکی از دلایل عدم دسترسی به نمونه‌های کهن زیورآلات طلا، خاصیت قابل بازیافت بودن آن است و به دلیل همین خاصیت در طی سالیان نمونه‌های تاریخی قابل دسترس زیادی برجای نمانده است؛ ولی با توجه به آثار زیورآلات بازمانده از دوره قاجار یزد و نمونه‌هایی که مشابه زیورآلات دوره‌های مختلف تاریخی ایران است (تصویر ۱) می‌توان به‌وضوح مشاهده کرد که سبک سنتی این زیورآلات چه در طرح و نقش و چه شیوه‌های ساخت و تزئین، در طی این سالیان در این منطقه حفظ شده است و این ویژگی‌ها و مشخصات از گذشته سینه‌به‌سینه به هنرمندان امروزی منتقل شده‌است (تصاویر ۲-۵). از سال‌های گذشته اغلب هنرمندان زرگر یزدی در بازاری مربوط به سده ۱۲ و ۱۳ هـ. ق. موسوم به «بازار خان» که در بافت تاریخی شهر واقع شده است، مشغول به کار هستند. این بازار که به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده و یکی از جاذبه‌های گردشگری شهر یزد است، کارگاه‌های ساخت زیورآلات و مغازه‌های فروش آن‌ها را در خود جای داده است و به دلیل شهرت این هنر در کشور، رفتن به بازار زرگرها و خرید طلا یکی از برنامه‌های اصلی

پرداخته است. پوپ (۱۳۸۷) در کتاب *سیری در هنر ایران* در بخش جواهرات دوره اسلامی به معرفی نمونه‌های تاریخی این هنر در ایران پرداخته و به تکنیک‌های ساخت و تزئین این آثار اعم از ملیله‌سازی و گوارسه، قلم‌زنی، گوهرنشانی و مینا اشاره کرده و در ادامه شرح کوتاهی از زیورآلات اقوام کرد آورده است. هم‌چنین گلدک (۱۳۵۵) در کتاب *سیری در صنایع دستی ایران* در بخش جواهرات به زیورآلات مناطق جنوب شرقی، جنوب، غرب، شمال غربی و شمال شرقی ایران پرداخته است. وولف (۱۳۷۲) در کتاب *صنایع دستی کهن ایران* در بخش جواهرساز، زرگر و نقره‌کار به شیوه‌های ساخت در زیورآلات اشاره دارد و تنها اشاره‌ای به زیورآلات ترکمن‌ها، بختیاری‌ها، قشقایی‌ها و صبی‌ها در خوزستان می‌کند. منابعی هم موجود است مانند خلیلی (۱۳۸۶) در کتاب *نگشتری‌ها* که به معرفی جواهرات دوره اسلامی پرداخته است. ادیب (۱۳۹۲) در *فرهنگ جامع جواهرشناسی* فقط در ارتباط با سنگ‌های قیمتی و مشخصات و ویژگی‌های هر کدام صحبت کرده است. با مروری بر منابع ذکر شده در هیچ‌کدام از آن‌ها به ساخت زیورآلات در مناطق مرکزی ایران به‌ویژه یزد اشاره‌ای نشده است.

لازم به ذکر است منابع متعددی از کتاب، مقاله و پایان‌نامه در مورد شیوه‌های رایج در ساخت فلزات اعم از قلم‌زنی، ملیله‌سازی، گوهرنشانی و مینا موجود می‌باشد که به مواد و وسایل موردنیاز و شیوه‌های رایج ساخت در این رشته‌ها پرداخته‌اند و اشاره‌ای به ساخت زیورآلات سنتی طلای یزد نشده‌است. مقاله‌های متعددی نیز درباره زیورآلات ایرانی نوشته شده‌است. بهنام (۱۳۴۲) در «شاهکارهای هنر تزئینی» و زواره‌ای (۱۳۴۷) در «زیورسازی و گوهرنشانی ایران» تنها به هنر زیورآلات ایرانی در دوره‌های مختلف تاریخ و معرفی نمونه‌های موجود در موزه‌ها و گالری‌ها اشاره کرده‌اند. لذا تحقیقی جامع درباره پیشینه، معرفی انواع گونه‌های ساخته شده و موجود در یزد، خصوصیات و ویژگی‌ها، شیوه‌های مورد استفاده، هنرمندان گذشته و حال، موجود نمی‌باشد. به همین جهت در تابستان ۱۳۹۳ مطالعاتی درباره این هنر به سفارش اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد صورت گرفت و به خاطر فقدان منابع

تصویر ۳: الف: جعبه قرآن طلا قلم‌زنی شده گوهرنشان، دوره قاجار (www.sothebys.com).

تصویر ۳: ب: جعبه قرآن طلا قلم‌زنی شده گوهرنشان، معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان).

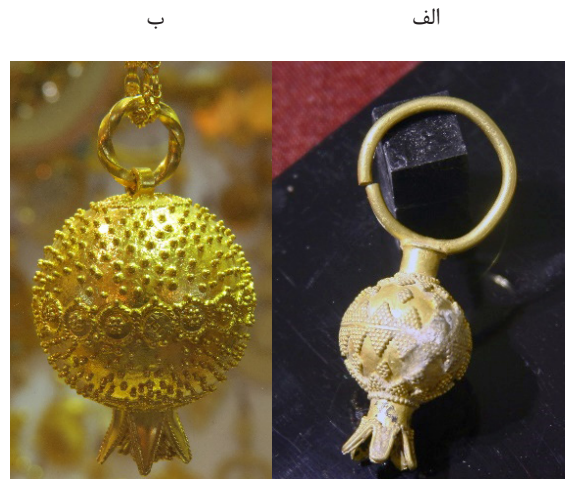
تصویر ۴: الف: سه عدد انگشتر طلا با تزئینات اره کاری شده رکاب انگشتر و مینای مرصع، قرن ۱۹ م (www.christies.com).
ب: انگشتر طلا با تزئینات اره کاری شده رکاب انگشتر و مینای مرصع، معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان).

تصویر ۵: الف: آویز طلا با تزئینات مینای نقاشی و مرصع، دوره قاجار، قرن ۱۹ م. (www.bonhams.com). ب: آویز طلا طرح سروی با تزئینات مینای نقاشی، معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان).

اغلب مسافرانی است که از اقصی نقاط کشور به یزد سفر می‌کنند (تصویر ۶). در حال حاضر بیشترین تعداد هنرمند در این رشته در خود شهر یزد به فعالیت مشغول می‌باشند. براساس اطلاعات معاونت صنایع دستی یزد، در حال حاضر در شهر یزد ۹ کارگاه به‌عنوان کارگاه‌های فعال زیورسازی سنتی مشغول به فعالیت هستند و هم‌چنین این معاونت برای ۱۰۸۶ هنرمند زرگر یزدی، پروانه تولید انفرادی برای ساخت زیورآلات سنتی صادر کرده‌است^۲ (تصویر ۷). در طول زمان حجم و تنوع زیاد سفارش‌دهندگان، باعث جذب هنرمندان جهت اشتغال در این حرفه شده است.

تصویر ۱: الف: آویز طلا به شکل انار با تزئینات گوارسه کاری، دوره هخامنشی، محل کشف: کردستان (موزه ایران باستان)- ب: آویز طلا به شکل انار با تزئینات گوارسه کاری، معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان).

تصویر ۲: الف: گوشواره طلا کفه‌ای یا هلالی مینا کاری شده با آویزهای کوزه‌ای شکل، دوره قاجار، یزد (www.qajarwomen.org).

ب: گوشواره طلا کفه‌ای یا هلالی قلم‌زنی با آویزهای کوزه‌ای شکل، معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان).

انواع شیوه‌های رایج در ساخت و تزئین زیورآلات سنتی

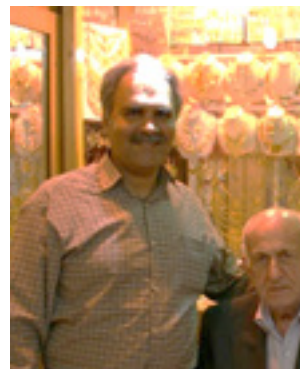
طلای یزد

شیوه‌های مختلفی در ساخت و تزئین زیورآلات سنتی این منطقه به کار می‌رود، شایان ذکر است که در حال حاضر هنرمندان زرگر یزدی به شیوه‌ای کاملاً سنتی و با حفظ میراث اساتید گذشته به ساخت و تزئین آثارشان می‌پردازند و با وجود پایین بودن مزد ساخت این آثار، اغلب مراحل ساخت و تزئین در این هنر با دست و ابزار دستی انجام می‌گیرد (تصاویر ۶ و ۷).

تصویر ۶: الف: نمایی از بازار خان یزد

ج

ب

تصویر ۶: ب: نمایی از ویترین مغازه طلافروشی استاد خیراللهی در بازار خان یزد.
ج: استاد محمد خیراللهی و استاد محمدرضا نوری‌زاده از پیشکسوتان در حوزه زیورآلات سنتی طلای یزد (مأخذ: نگارندگان).

تصویر ۷: هنرمندان زرگر یزدی، به ترتیب از راست: استاد محمدجعفر مصلائی‌زاده، استاد ابوالقاسم زارع‌زاده و عبدالستار نصرآبادی، استاد محمدحسین حراجی، استاد محمدحسین منتظری (مأخذ: نگارندگان).

انواع شیوه‌های رایج در ساخت زیورآلات سنتی طلای

یزد

۱-اره کاری

اره کاری برای ایجاد قسمت‌های توخالی در قسمت‌هایی از اثر به کار می‌رود که به آن مشبک کاری نیز می‌گویند. از روش قلم‌زنی و با استفاده از قلم‌های مخصوص نیز می‌توان برای ایجاد کردن قسمت‌های مشبک در سطح فلز استفاده کرد. برای ساختن و پرداختن زوایای آثار از روش سوهان کاری همراه با اره کاری با استفاده از انواع سوهان‌های مختلف در ابعاد و اندازه‌های مختلف استفاده می‌شود (تصویر ۸).

۲- ساخت با قالب

ورق فلزات در اندازه‌های کوچک را می‌توان با قالب فرم داد. معمولاً برای ساخت آویزهای کوچک و گوشواره مدل زنگی از قالب استفاده می‌شود. در این روش این مدل از گوشواره ابتدا در قالب خوشه به فرم نیم‌دایره تبدیل می‌شود و بعد در قالب دیگری نقش‌دار می‌گردد (تصویر ۹ الف). سازندگان زیورآلات سنتی در یزد به این قالب‌ها «جوم» می‌گویند. از روش مُهر کردن نیز برای نقش انداختن بر روی فلزات نرمی مثل طلا، نقره، مس و در سطح کمتری برای برنج و برنز استفاده می‌شود. در این روش سطح روی شیء فلزی با استفاده از مهرهایی که دارای نقوش مختلفی هستند به شیوه استامپی تزئین می‌گردد.

۳- دوانگری (چکش کاری)

دوانگری، ساخت آثار فلزی به روش سرد و با استفاده از چکش کاری می‌باشد (تصویر ۳).

۴- ریخته‌گری

ریخته‌گری به معنی فرآیند ساخت یک شیء فلزی به طریقه ریختن فلز ذوب‌شده به داخل یک فضای سخت توخالی یا حفره مانند، به منظور جامد کردن آن است. معمولاً ساخت اثر به روش ریخته‌گری برای ساخت آثار به کار می‌رود که از یک مدل چندین نمونه ساخته می‌شود. در زیورآلات خاص چون ساخت اثر به صورت تک می‌باشد، معمولاً از ریخته‌گری استفاده نمی‌شود (تصویر ۱۰).

خاص از هر کدام) می‌ریختند که سطح فلز پاره نشود و قابلیت ارتجاعی داشته‌باشد. با این روش، کار کردن بر روی فلز بسیار راحت بوده و کیفیت کار بسیار مرغوب می‌شده‌است، ولی در زمان حال به‌جای استفاده از مواد گفته‌شده، پشت‌کار را قیر می‌ریزند. قلم‌زنی ابتدا بر روی ورق فلز انجام می‌گیرد و بعد از جداسازی از قیر، فرم نهایی اثر به کمک اهر کاری بریده می‌شود؛ این کار بدین منظور است که ورق فلز در حین قلم‌زدن تغییر شکل ندهد. در قدیم به سبب عیار بالای طلای مورد استفاده، قلم‌زنی بر روی طلا بسیار ساده و راحت بوده است. قلم‌زنی بدین‌صورت است که نقوش و تزئینات دلخواه به‌صورت نیم‌برجسته بر سطح شیء فلزی ظاهر می‌شود و در حکاکی یا کنده‌کاری که روش دیگری در قلم‌زنی است، نقوش و طرح‌های تزئینی و خطوط مورد نیاز به‌وسیله قلم‌های فلزی که نوکی به شکل γ دارند، ایجاد می‌شود. در این روش با وارد کردن ضربات چکش بر روی قلم، پوسته‌ای از سطح فلز کنده شده و در نتیجه خطوط و نقوش‌ها به‌صورت کمی گودتر از سطح فلز برجای می‌مانند. شیوه حکاکی یا کنده‌کاری یکی از کهن‌ترین شیوه‌های تزئینی برای اشیای فلزی است (تصویر ۸).

۲- میناکاری

میناکاری هنری است که در آن بر روی فلزات مختلف مانند طلا، نقره و مس با استفاده از اکسیدهای فلزی نقش‌اندازی می‌شود. میناکاری در واقع نوعی لعاب‌کاری فلزات است. این هنر انواع مختلفی دارد که شامل: مینای نقاشی، مینای خانه‌بندی، مینای مرصع، مینای شفاف و مینای حفره‌ای است. در زیورآلات یزد بیشتر از شیوه‌های مینای نقاشی و مینای مرصع که مینای نقاشی همراه با گوهرنشانی است، استفاده می‌گردد (تصویر ۱۰).

۳- گوهرنشانی

گوهرنشانی یا مرصع‌کاری یا مخراج‌کاری به معنی جواهرنشانی کردن سطح اشیای فلزی، به‌منظور تزئین با استفاده از سنگ‌های قیمتی و نیمه‌قیمتی است. در روش‌های سنتی انجام این هنر، به‌طور عمده ۴ سبک وجود دارد: سبک قلم خور، سبک کاسه‌ای، سبک چنگی و سبک ریلی. در تزئین زیورآلات سنتی طلای یزد بیشتر از سبک‌های قلم‌خور، کاسه‌ای و چنگی استفاده می‌شود. در بیشتر موارد زیورسازان از هر

تصویر ۸: الف: آویز طلای سروی با تزئینات قلم‌زنی و گوهرنشانی، معاصر، یزد. ب: گل سینه طلا طرح دسته گل قلم‌زنی شده با تزئینات گوهرنشانی و مروارید نشان، معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان).

تصویر ۹: الف: گوشواره زنگی یا گل اناری طلا، فرم گرفته با قالب، معاصر، یزد. ب: آویز توبی طلا ملیله فیروزه‌نشان، معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان).

تصویر ۱۰: گل سینه طرح طلووس مینای مرصع، معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان).

انواع شیوه‌های رایج در تزئین زیورآلات سنتی طلای یزد

۱- قلم‌زنی

قلم‌زنی در زیورآلات معمولاً با قلم‌های مختلف و برای برجسته‌کردن، حکاکی‌کردن و مشبک ساختن به کار می‌رود. برای این کار پشت فلز را در قدیم مخلوطی از گل و موم یا لوبان (ترکیبی از خاک آخرا، کُندر و روغن کرچک با درصد

مختلف شامل: تزئینات سر و مو، تزئینات گوش، تزئینات گردن، تزئینات دست و پا و تزئینات لباس تقسیم می‌شوند. هر کدام از زیرمجموعه این زیورآلات، دارای اسامی خاص بوده و وجه تسمیه خاصی در ارتباط با هر یک از این اسامی وجود ندارد ولی در کل انتخاب اسامی با توجه به شکل ظاهری این زیورآلات بوده است.^۳ هنرمندان زرگر این منطقه، با توجه به خلاقیت و ذوق شخصی خود در ساخت زیورآلات، انواع مدل‌ها و طرح‌های سنتی یزد را به صورت جدا و توأمان به کار می‌برده و می‌برند و در هر یک نیز بسته به ذوق خود تنوع ایجاد می‌کنند. همانند بسیاری از هنرهای سنتی استفاده از نمادها، اشکال و نقوش برگرفته از طبیعت در هنر ساخت زیورآلات سنتی بسیار مرسوم است. زیورآلات ساخته شده در شهر یزد نیز از این قاعده مستثنی نبوده و به وفور می‌توان طرح‌هایی چون نقوش الهام گرفته شده از طبیعت، انواع گل، پرند، ماهی، انار، نقوش هندسی و تجریدی را در این زیورآلات مشاهده نمود. در ادامه انواع مختلف این زیورآلات به همراه نمونه‌هایی از آن‌ها آورده شده است:

۱- تزئینات سر و مو شامل: تاج، نیم‌تاج و سایر تزئینات

سر و مو

* سایر تزئینات سر و مو در مدل‌های: شانه سر و تزئینات همراه با چارقد یا روسری شامل حلقه یا سوزن قفلی با طرح ماه و سکه.

دو سبک کاسه‌ای و قلم‌خور در گوهرنشانی استفاده می‌کنند (تصویر ۱۱). لازم به ذکر است که در زیورآلات سنتی طلای یزد، مروارید بسیار کاربرد دارد و هنرمندان به وسیله سیم، دانه‌های مروارید را به زیورآلات متصل می‌کنند (تصویر ۸ ب).

۴- ملیله و گوارسه کاری

ملیله کاری که در بعضی از منابع به عنوان شبکه کاری نیز از آن یاد شده است، روشی است که در آن زیورآلات یا ظروف از مفتول‌های نازک طلا و نقره درهم تنیده شده و به وسیله لحیم در نقش و نگار زیبا و متنوع ساخته و یا تزئین می‌گردد (تصاویر ۹ ب و ۱۲). در کنار ملیله کاری، گوارسه کاری نیز برای تزئین بیشتر این آثار در سطح وسیعی استفاده شده است. لازم به ذکر است در بعضی از منابع از این تزئین به عنوان تزئینات «جو دانه‌ای» یا «زبره کاری» یاد کرده‌اند (فریه، ۱۳۷۴: ۱۹۰ و پوپ، ۱۳۸۷: ۳۰۹۷) در صورتی که اسم گوارسه عنوان درست‌تری برای این روش می‌باشد. گوارسه همان گلوله‌های ریز بر روی سطح کار است که به کمک لحیم کاری بر روی فلز جوش داده می‌شوند (تصویر ۱).

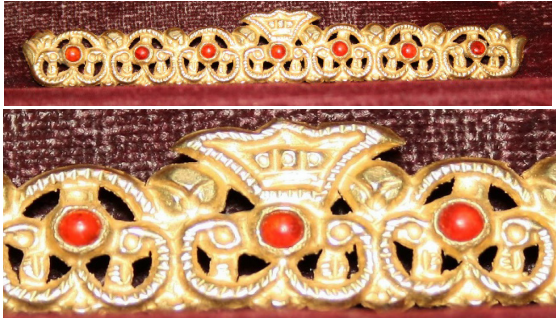

تصویر ۱۱: الف: جعبه طلا قلم‌زنی شده گوهرنشان به سبک کاسه‌ای و قلم خور، معاصر، یزد. ب: شانه سر طلا قلم‌زنی شده گوهرنشان به سبک کاسه‌ای و قلم خور، معاصر، یزد (مأخذ: آرشیو اتحادیه صنف طلا و جواهر استان یزد).

تصویر ۱۲: گوشواره کفه‌ای یا هلالی ملیله فیروزه‌نشان، معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان).

تقسیم‌بندی زیورآلات سنتی طلای یزد بر اساس کاربرد
زیورآلات سنتی طلای یزد بر اساس کاربرد به ۵ گونه

جدول ۱: انواع زیورآلات سنتی یزد براساس تزئینات سر و مو

شماره تصویر	نام اثر	محل قرارگیری و کاربرد	تصویر اثر - جزئیات اثر	عنصر یا نام نقش	توضیحات
۱۳	نیم تاج طلا قلم‌زنی شده گهرنشان	تزئینات سر و مو		نقوش هندسی و انتزاعی	معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان)
۱۴	پیش‌سری طلا قلم‌زنی شده گهرنشان	تزئینات سر و مو		گل و برگ با سکه‌های ناصرالدین‌شاهی	دوره قاجار، یزد (www.qajart-women.org)

۲- تزئینات گوش شامل: گوشواره

* گوشواره در مدل‌های: کفه‌ای، بادبزنی یا هلالی‌شکل - پیاله زنگ یا زنگی یا گل‌اناری - مروارید در مدل‌های سه‌پر، پنج‌پر، خوشه‌انگوری، ترمه‌ای و توپی - قطره اشک - کشکولی - پنکه‌ای - بادبزنی - ماه و سکه - سُوری - سُروی - گل و ماهی - میخی.

جدول ۲: انواع زیورآلات سنتی یزد براساس تزئینات گوش

شماره تصویر	نام اثر	محل قرارگیری و کاربرد	تصویر اثر	عنصر یا نام نقش	توضیحات
۱۵	گوشواره و آویز طلای مرواریدنشان	گوش و گردن		هندسی، دایره	معاصر، یزد (مأخذ: آرشیو اتحادیه صنف طلا و جواهر استان یزد)
۱۶	گوشواره طلا گهرنشان	گوش		گیاهی، مدل موسوم به سُروی	معاصر، یزد (مأخذ: آرشیو اتحادیه صنف طلا و جواهر استان یزد)

مغاصر، بزء (مأخذ: نگارءءگان)	نیم ماه و سكه		كوش	كوشواره طلا	۱۷
مغاصر، بزء (مأخذ: نگارءءگان)	هنءسی (بازره)، مءل موسوم به پنكهءای		كوش	كوشواره طلا	۱۸

۳- تزئینات گردن شامل: سینه ریز، طوق و گردن بند (گردن بند شامل زنجیر و آویز)

* سینه ریز در مءل های: مروارید و مینا- سوری- نیم ماه.

* زنجیر در مءل های: فر - خشخاشی یا گشنیزی- چینابی- هل و گل- كلافه ای- ماكسی یا مروارید- نرءبانی مروارید- هل و توب مليله- پوست ماری- فانوسی- پروانه ای- پیچ- توب مليله- نیم توب مليله- عقیق یا مروارید- ماری- كاكوله- كاكوله مليله.

* آویز در مءل های: سه لیره- طرح انار- طرح تاجی- طرح سروی- طرح ماهی- طرح مرغ- اژءری- خورشیدی- كشكولی- میخی.

ءءول ۳: انواع زیورآلات سنتی بزء براساس تزئینات گردن

ءوضیءات	عنصر یا نام نقش	ءصویر اثر- جزئیات اثر	مءل قرارگیری و کاربرد	نام اثر	شماره ءصویر
مغاصر، بزء (مأخذ: نگارءءگان)	گل	 	تزئینات گردن	سینه ریز طلای مروارید و مینا نقاشی و مینای مرصع	۱۹
مغاصر، بزء (مأخذ: نگارءءگان)	نیم ماه و ماهی	 	تزئینات گردن	سینه ریز طلا	۲۰

معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان)	راست: زنجیر طرح چینیایی - چپ: زنجیر طرح خشخاشی		تزئینات گردن	راست: زنجیر طلا - چپ: زنجیر طلا	۲۱
معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان)	راست: زنجیر طرح فانوسی - چپ: زنجیر طرح نردبانی مروارید		تزئینات گردن	راست: زنجیر طلا و مروارید - چپ: زنجیر طلا	۲۲
معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان)	فرم کلی موسوم به سرو به سرو با نقوش داخلی با طرح گل و برگ		تزئینات گردن	آویز طلا با تزئینات مینای مرصع	۲۳
معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان)	هندسی، خورشید		تزئینات گردن	آویز طلا قلم‌زنی شده گوهرنشان	۲۴
معاصر، یزد (مأخذ: آرشیو اتحادیه صنف طلا و جواهر استان یزد)	گل و برگ		تزئینات گردن	آویز طلا مروارید نشان گوهرنشان شده	۲۵
معاصر، یزد (مأخذ: آرشیو اتحادیه صنف طلا و جواهر استان یزد)	هندسی، طرح موسوم به سه لیبه		تزئینات گردن	آویز طلا ملیله‌کاری شده	۲۶

- ۴- تزیینات دست و پا شامل: النگو، دست‌بند، بازوبند، انگشتر و خلخال
 * النگو در مدل‌های: گل - گل و ماهی - بلوچی.
 * دستبند در مدل‌های: فشنگی - نیم‌ماه - پلی - ساعتی - سکه‌ای - مروارید و مینا - خشتی - ناخنی - برگ چناری - لوبیایی - حصیری - رضوی.
 * بازوبند در مدل: گل و ماهی.
 * انگشتر در مدل‌های: مروارید طرح افشون - طرح گالو - گل و ماهی - شکوفه - فرنگی سوار - ماری - میخی.

جدول ۴: انواع زیورآلات سنتی یزد براساس تزیینات دست و پا

شماره تصویر	نام اثر	محل قرارگیری و کاربرد	تصویر اثر	عنصر یا نام نقش	توضیحات
۲۷	النگو طلا قلم‌زنی شده	تزیینات دست و پا		گل و برگ	معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان)
۲۸	دستبند طلا دستبند طلا میلیله	تزیینات دست و پا		طرح بالا مدل نیم‌ماه، طرح پائین مدل موسوم به فشنگی	معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان)
۲۹	انگشتر طلا	تزیینات دست و پا		هندسی (موسوم به طرح گالو)	معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان)
۳۰	انگشتر طلا قلم‌زنی شده	تزیینات دست و پا		گل و ماهی	معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان)

۵- تزئینات لباس شامل: گل سینه

* گل سینه در مدل‌های: شاخه گل - دسته گل - مرغ - سیمرغ - خوشه انگور.

جدول ۵: انواع زیورآلات سنتی یزد براساس تزئینات لباس.

شماره تصویر	نام اثر	محل قرارگیری و کاربرد	تصویر اثر	عنصر یا نام نقش	توضیحات
۳۱	گل سینه طلا فیروزه‌نشان	تزئینات لباس		سیمرغ	معاصر، یزد (مأخذ: آرشیو اتحادیه صنف طلا و جواهر استان یزد)
۳۲	گل سینه طلا مروارید نشان گوهرنشان شده	تزئینات لباس		شاخه گل	معاصر، یزد (مأخذ: آرشیو اتحادیه صنف طلا و جواهر استان یزد)
۳۳	گل سینه	تزئینات لباس		خوشه انگور	معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان)
۳۴	گل سینه طلا مروارید نشان گوهرنشان شده	تزئینات لباس		شاخه گل	معاصر، یزد (مأخذ: نگارندگان)

نتیجه‌گیری

در این مقاله تلاش شد تا هنر زیورآلات سنتی طلای یزد که تا به امروز متأسفانه معرفی درخور و شایسته‌ای نداشته، به لحاظ شیوه‌های ساخت و تزئین و کاربرد، مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. نتیجه مطالعه نشان می‌دهد که انواع شیوه‌های ساخت در این زیورآلات شامل اره‌کاری، ساخت با قالب،

دواتگری (چکش‌کاری) و ریخته‌گری است و این زیورآلات با انواع روش‌های قلم‌زنی، مینا‌کاری، گوهرنشانی و ملیله و گوارسه کاری تزئین می‌شوند. زیورآلات سنتی طلای یزد بر اساس کاربرد به ۵ گونه مختلف شامل: تزئینات سر و مو، تزئینات گوش، تزئینات گردن، تزئینات دست و پا و تزئینات لباس تقسیم می‌شوند. همانند بسیاری از هنرهای سنتی، استفاده

قدیمی‌ترین و پرسابقه‌ترین طلاسازان استان یزد، استاد محمد خیراللهی می‌باشند که سال‌ها نیز رئیس اتحادیه صنف طلا و جواهر استان یزد بوده‌اند. ایشان متولد سال ۱۳۱۱ هستند و تقریباً ۷۰ سال است که در این حرفه فعالیت کرده‌اند. طبق سابقه موروثی ۳۰۰ ساله که خاندانشان به این حرفه در یزد مشغول بوده‌اند، پیشینه تاریخی این هنر در یزد را می‌توان حدود ۳۰۰ سال دانست.

۲- براساس آمار دریافتی از معاونت صنایع‌دستی استان یزد در تاریخ ۹۷/۶/۲۴. لازم به ذکر است این تعداد مربوط به هنرمندانی است که به شیوه سنتی به ساخت زیورآلات طلا می‌پردازند و برای گرفتن مجوز به معاونت صنایع‌دستی یزد مراجعه کرده‌اند. این آمار کارگاه‌های تولید صنعتی را شامل نمی‌شود.

۳- اطلاعات به‌دست‌آمده برای گونه‌شناسی زیورآلات سنتی طلای یزد و جمع‌آوری اسامی انواع آن‌ها، با تحقیق میدانی و مصاحبه با اساتید این رشته در یزد و اتفاق نظر آن‌ها برای تقسیم‌بندی این زیورآلات در ۵ گونه مختلف، صورت گرفته است.

فهرست منابع

- ادیب، داریوش. (۱۳۹۲). فرهنگ جامع جواهرشناسی: جهان جواهرات. تهران: نشر پازینه.
- بهنام، عیسی. (۱۳۴۲). «شاهکارهای هنر تزئینی». مجله هنر و مردم، دوره ۲، ش ۱۴، صص ۳۱-۱۰.
- پوپ، آرتور اپهام. (۱۳۸۷). سیری در هنر ایران (از دوران پیش‌ازتاریخ تا امروز). مترجمان: نجف دربابندری و دیگران. جلد ۶. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- خلیلی، ناصر. (۱۳۸۶). انگشتری‌ها. مترجم: غلامحسین علی مازندرانی. تهران: کارنگ.
- زواره‌ای، مهدی. (۱۳۴۷). «زیورسازی و گوهرشناسی ایران». مجله هنر و مردم، دوره ۷، ش ۸۱، صص ۳۰-۳۲.
- عزیزی، رؤیا. (۱۳۹۳). پرونده مستند نگاری زیورآلات سنتی یزد. معاونت صنایع‌دستی استان یزد.
- _____ (۱۳۹۳). فرم توجیهی رشته زیورآلات سنتی یزد. معاونت صنایع‌دستی استان یزد.

از نمادها، اشکال و نقوش برگرفته از طبیعت، در هنر ساخت زیورآلات سنتی بسیار مرسوم است. طرح‌هایی چون نقوش الهام گرفته‌شده از طبیعت، انواع گل، پرند، ماهی، انار، نقوش هندسی و تجریدی را در این زیورآلات می‌توان مشاهده نمود. همچنین با بررسی‌های انجام‌شده و با توجه به خصوصیات و ویژگی‌های متعدد این هنر در شهر یزد که بر پایه اصالت‌های بومی این منطقه در طی سالیان شکل گرفته است، امتیازات و برتری‌های این هنر را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

- تنوع کاربرد، طرح و نقش و نوع ساخت خاص شهر یزد که موجب جذب مشتریان و افزایش رغبت مردم به خرید طلای یزد شده است. طرح‌ها و نقش‌های زیورآلات در این منطقه زائیده ذهن هنرمند و از خلاقیت او نشأت می‌گیرد. طرح‌ها و نقوش به‌کاربرده شده در زیورآلات یزد، خاص خود منطقه بوده و از فرهنگ و سنت‌های هنرمندان منطقه مرکزی ایران حکایت دارد؛ طرح‌هایی چون نقوش الهام گرفته‌شده از طبیعت، انواع گل، پرند، ماهی، انار، نقوش هندسی و تجریدی. لازم به ذکر است که بعضی از طرح‌ها و نقش‌های خاص یزد به دلیل عدم ساخت یا ساخت محدود آن‌ها، در حال فراموشی است.

- گوناگونی شیوه‌های ساخت و تزئین و ظرافت در اجرا. هم‌اکنون در یزد علی‌رغم پیشرفت تکنولوژی، از همان سنت‌های گذشتگان برای ساخت و تزئین زیورآلات سنتی طلا استفاده می‌شود.
- اجرت ساخت پایین باوجود شیوه‌های ساخت و تزئین سنتی دست‌ساز و به کمک ابزاردستی.
- عیار بالای طلای مصرفی زیورآلات سنتی یزد.
- وجود مراکز فروش در سطح استان و همچنین وجود بازار تاریخی زرگری شهر.
- وجود پتانسیل‌های لازم در جهت کارآفرینی و اشتغال‌زایی. در طول زمان حجم و تنوع زیاد سفارش، باعث جذب هنرمندان جهت اشتغال در این حرفه شده است.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- مصاحبه با استاد محمد خیراللهی و رئیس اتحادیه صنف طلا و جواهر استان یزد، جناب آقای محمدرضا نوری‌زاده. یکی از

- غیبی، مهرآسا. (۱۳۹۱). ۳۵۰۰۰ سال تاریخ زیورآلات اقوام ایرانی. تهران: نشر هیرمند.
- ضیاءپور، جلیل. (۱۳۴۹). زیورهای زنان از دیرباز تاکنون. تهران: انتشارات فرهنگ و هنر.
- فریه، ر.دبلیو. (۱۳۷۴). هنرهای ایران. مترجم: پرویز مرزبان. تهران: نشر فرزاد.
- گلدک، جی؛ گلدک، سومی هیراموتو. (۱۳۵۵). سیری در صنایع‌دستی ایران. تهران: بانک ملی ایران.
- وولف، هانس ای. (۱۳۷۲). صنایع‌دستی کهن ایران. مترجم: سیروس ابراهیم‌زاده. تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- آرشیو اتحادیه صنف طلا و جواهر استان یزد.
- www.qajarwomen.org سایت دنیای زنان در عصر قاجار / تاریخ دسترسی به سایت ۱۳۹۶ / ۷ / ۷.
- www.bonhams.com سایت حراجی بونمز / تاریخ دسترسی به سایت ۱۳۹۶ / ۸ / ۹.
- www.christies.com سایت کریستیز / تاریخ دسترسی به سایت ۱۳۹۶ / ۸ / ۱۷.
- www.sothebys.com سایت حراجی ساتبیز / تاریخ دسترسی به سایت ۱۳۹۶ / ۸ / ۵.

سپاسگزاری

بدین‌وسیله از همراهی و همیاری جناب آقای دهقان، معاون محترم صنایع‌دستی استان یزد، نیز از استادان ارجمند هنر زیورآلات سنتی طلای یزد، آقایان محمدرضا نوری‌زاده، محمدحسین منتظری، محمدجعفر مصلائی‌زاده یزد، محمدحسین حراجی، ابوالقاسم زارع‌زاده، عبدالستار نصرآبادی و دو برادر هنرمند استادان ضیف‌اللهی و اساتید پیشکسوت این هنر محمد خیراللهی، حبیب‌الله مربی و خانم صغری حیدرزاده و دیگر عزیزانی که ما را در شناخت هر چه بیشتر این هنر گران‌قدر یاری رساندند، در مدت انجام این پژوهش از نظرات و همکاری‌شان بهره‌جسته‌ایم، بسیار سپاسگزاریم و از خداوند متعال توفیق روزافزون برای این عزیزان خواستاریم.

Typology and Study of Manufacture and Decoration Techniques of the Traditional Goldsmiths of Yazd*

Roya Azizi¹, Zohreh Tabatabaei Jebeli²

1- Lecturer, Islamic Art Department, Handicraft Faculty, Art University of Isfahan, (Corresponding Author)

2- Assistant Professor, Islamic Art Department, Handicraft Faculty, Art University of Isfahan

Abstract

Manufacturing different types of goldsmiths by using hand and handmade crafts is the kind of art that is still employed in some places in Iran especially in Yazd. What can be taken from a chronological study of the goldsmithing in Yazd is that the current masters are taking advantages of previous masters' heritage to preserve the especial value of this local art in the region. The art of goldsmithing in Yazd is important due to the high purity of the applied gold, variety of the motives and designs, and finally the delicacy of the handmade process. This article is trying to review the specification and applications as well as design and construction methods of goldsmithing in Yazd, which is formed from local culture and traditions in many years. Here, we have used the analytical-descriptive method for technical and structural assessment and we performed the field researches and interviews with the masters in this filed, due to the lack of previous studies and references. The result of the research has shown that based on their application, these traditional goldsmiths are divided into the five different types including hair and head decorations, ear decorations, neck decorations, hand and feet decorations and finally dress decorations. Their designs contain different motives that are inspired by natural elements, and also geometrical elements and design as well as abstract motives. These goldsmiths can be also divided based on their manufacturing (saw working, casting and molding, forging), and decoration techniques (emboss working, enameling, stonsetting, filigree, granulation).

Key words:: Goldsmith typology, Traditional Yazd goldsmiths, Yazd goldsmiths' Manufacturing Techniques, Yazd Goldsmiths' Decorations

---

1- Email: r.azizi@au.ac.ir

2- Email: z.tabatabaei@au.ac.ir